

การสำรวจความเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อมและโบราณสถาน “ห้าเดือนกลางซากอิฐปูนที่
อยุธยา” ของ น. ณ ปากน้ำ: “ทุ่งแก้ว” พระนครศรีอยุธยา
A Survey of Environmental Changes and Historic Building “Five months
among the Ayutthaya Ruins”, by Nor Na Paknam, “Thung Keaw”,
Phranakhon Si Ayutthaya

ศุภกานต์ นานรัมย์¹
Supakan Nanrum¹

บทคัดย่อ

การศึกษาวิจัยเรื่องนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อม สภาพโบราณสถาน “ทุ่งแก้ว” พระนครศรีอยุธยา ผ่านหนังสือ “ห้าเดือนกลางซากอิฐปูนที่อยุธยา” ของ น. ณ ปากน้ำ ระหว่าง พ.ศ. 2509-2510 และ แนวโน้มสิ่งแวดล้อมและโบราณสถาน “ทุ่งแก้ว” พระนครศรีอยุธยา ผลการวิจัยพบว่า “ทุ่งแก้ว” เป็นชุมชนเก่าแก่ที่ตั้งอยู่ ทางด้านเหนือของเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา มีราษฎรเข้ามาตั้งถิ่นฐานอาศัยอยู่อย่างหนาแน่น เป็นแหล่งผลิตสินค้า มีวัดวาอารามจำนวนมาก การสำรวจโบราณสถานของ น. ณ ปากน้ำ กลายเป็นประจักษ์พยานของความเปลี่ยนแปลง สิ่งแวดล้อมและสภาพโบราณสถาน กล่าวคือ การสำรวจโบราณสถาน 17 แห่ง ได้แก่ วัดกลาง วัดเสลียง วัดขวิด วัดเจ้ายา วัดป่าแดง วัดใหม่ วัดกุฎีทอง วัดโพธิ์ วัดวงษ์ฆ้อง วัดนมดวน วัดอินทาราม วัดวิหารทอง วัดแม่นางปลื้ม วัดพร้าวน วัดกาหลิบ วัดครุฑ และวัดท่าแค พบว่า ชาวบ้านเข้าไปตั้งถิ่นฐานกระจัดกระจายตามแนวคลอง สำหรับโบราณสถานที่ เป็นวัดร้าง จะเต็มไปด้วยต้นไม้ใหญ่ขึ้นหนาแน่น แนวคลองต้นเงินสูญจรมิได้ ถึงกระนั้น ส่วนวัดที่มีพระจำพรรษาดูสะอาดตา แต่การบูรณปฏิสังขรณ์โดยวัดอาจส่งผลกระทบต่อคุณค่าของโบราณสถานแบบรู้เท่าไม่ถึงการณ์ ทั้งนี้ ผู้วิจัยได้สำรวจโบราณสถาน ทั้ง 17 แห่ง พบว่า โบราณสถานที่ได้รับการบูรณะแล้ว 14 แห่ง ได้แก่ วัดกลาง วัดเสลียง วัดขวิด วัดเจ้ายา วัดป่าแดง วัดใหม่ วัดกุฎีทอง วัดโพธิ์ วัดวงษ์ฆ้อง วัดอินทาราม วัดวิหารทอง วัดแม่นางปลื้ม วัดครุฑ และวัดท่าแค ในจำนวนนี้เป็น วัดที่มีพระจำพรรษา 6 แห่ง ได้แก่ วัดกลาง วัดกุฎีทอง วัดวงษ์ฆ้อง วัดอินทาราม วัดแม่นางปลื้มและวัดครุฑ ส่วนโบราณสถานที่ ไม่ปรากฏร่องรอยแล้ว 3 แห่ง ได้แก่ วัดกาหลิบ วัดนมดวน และ วัดพร้าวน อย่างไรก็ตาม แนวโน้มสิ่งแวดล้อมและโบราณสถาน “ทุ่งแก้ว” จะทรุดโทรมไปตามกาลเวลา ทั้งจากฝีมือของธรรมชาติและฝีมือของมนุษย์ ทว่าปัจจัยที่ส่งผลให้ เกิดความเสื่อมโทรม อย่างต่อเนื่องเป็นผลจากภาวะน้ำท่วมที่เกิดขึ้นเป็นประจำทุกปี กอปรกับความเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศที่นับวัน ยิ่งทวีความรุนแรงได้เร่งความเสียหายแก่โบราณสถาน

คำสำคัญ : ทุ่งแก้ว ห้าเดือนกลางซากอิฐปูนที่อยุธยา น. ณ ปากน้ำ

¹ สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา
Department of History, Faculty of Humanities and Social Sciences, Phranakhon Si Ayutthaya Rajabhat University
E-mail : supakann@yahoo.com

Abstract

The objective of the study was to examine the environmental change called “Thung Kaew” historic site in Phranakhon Si Ayutthaya through Five Months among the Ayutthaya ruins by Nor Na Paknam between B.E. 2509-2510 and environmental trends. Thung Kaew was an ancient settlement, located in the northern part of Ayutthaya city. Many people have massively settled down there. There were several source productions, numerous temples. For archeological site surveys of Nor Na Paknam, it become an evidence of environmental change and archeological site. Thung Kaew was the exploration of 17 archeological sites namely, Wat Klang, Wat Saliang, Wat Khwit, Wat Chao Ya, Wat Pha Taeng, Wat Mai, Wat Kudi Thong, Wat Pho, Wat Wong Kong, Wat Nom Duan, Wat Intharam, Wat Wihan Thong, Wat Mae Nang Pleum, Wat Phrao, Wat Kalib, Wat Krut, and Wat Tha- Kea. The results from villagers settling along the canal, abandoned temple would be densely filled by plants. The canal was shallow and unable to thoroughfare. The monks have calmly lived in Buddhist monastery. The atmosphere was clean and clear, but restoration has been affected by archeological sites without knowledge. Researchers have investigated all 17 ancient sites. It found that 14 ancient sites have been restored including Wat Klang, Wat Saliang, Wat Khwit, Wat Chao Ya, Wat Pha, Taeng, Wat Mai, Wat Kudi Thong, Wat Pho, Wat Wong Kong, Wat Intharam, Wat Wihan Thong, Wat Mae Nang Pleun, Wat Krut, and Wat Tha-Kea. There were 6 Buddhist temples including Wat Klang, Wat Kudi Thong, Wat Wong Kong, Wat Intharam, Wat Mae Nang Pleum, and Wat Krut. In terms of ancient sites, there were 3 places without historical evidence such as Wat Kalib, Wat Nom Duan, and Wat Phrao. Thung Kaew, the environmental and archeological site, would deteriorate over time both naturally and man-made. The main deteriorated factor was the annual flooding and climate change. The ruins of ancient site have dramatically been damaged.

Keyword: Thung Kaew, Five Months among the Ayutthaya Ruins, Nor Na Paknam

วันที่รับบทความ: 8 กุมภาพันธ์ 2566

วันที่แก้ไขบทความ: 10 เมษายน 2566

วันที่ตอบรับตีพิมพ์บทความ: 25 เมษายน 2566

1. บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของงานวิจัย

“ทุ่งแก้ว” พื้นที่ราบลุ่มสำคัญทางด้านเหนือของเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา ปัจจุบันอยู่ในเขตตำบลหัวรอ ตำบลท่าวสุกรี และตำบลคลองสระบัว อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ทุ่งแก้วในอดีตเป็นที่ตั้งชุมชนชาวสยาม ประกอบด้วยบ้านเรือน วัดวาอารามตามแนวคลองเมือง หรือ แม่น้ำลพบุรี ซึ่งเชื่อมแนวคลองจรดตลาดหัวรอ ทางด้านตะวันออกของเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา ตลาดหัวรอถือเป็นชุมชนการค้าสำคัญที่เชื่อมแม่น้ำป่าสัก แม่น้ำลพบุรี อันยึดโยงกับเครือข่ายการค้าภายในภาคพื้นทวีปของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ทุ่งแก้วยังเป็นพื้นที่ยุทธศาสตร์ทางการเมือง ใกล้กับพระราชวังเพียงแนวคลองเมืองกัน ทุ่งแก้วถูกแบ่งแนวทุ่งจากทุ่งขวัญโดยมีคลองสระบัวกั้นกลาง ทุ่งแก้วระบุในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ในช่วงเวลาผลัดเปลี่ยนแผ่นดินที่สำคัญครั้งแผ่นดินขุนวรวงศาธิราช และยังเป็นพื้นที่ตั้งมั่นของกองทัพพม่า ดังเช่น สงครามคราวเสียกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 2310 ในการสำรวจ

ของพระยาโบราณราชธานินทร์ (พร เดชะคุปต์) ระบุถึงโบราณสถานในแผนที่กรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 2469 บริเวณทุ่งแก้ว ได้แก่ วัดโบสถ์ วัดกลาง วัดแจ้ง วัดชีวิต วัดเจ้าย่า วัดป่าแดง วัดใหม่ วัดกุฎีทอง วัดโพธิ์ วัดโรงฆ้อง วัดอินทาราม วัดวิหารทอง วัดท่าโขลง วัดแม่นางปลื้ม และวัดพริ้ว และยังปรากฏในงานค้นคว้า เรื่องกรุงเก่า (ประชุมพงศาวดารภาคที่ 63) กับหนังสือ อธิบายแผนที่พระนครศรีอยุธยา เหล่านี้ทำให้ทราบถึงสภาพของการตั้งถิ่นฐานชุมชน การตั้งอยู่ของโบราณสถานในทุ่งแก้วได้เป็นอย่างดี

สำหรับประวัติของ น. ณ ปากน้ำ หรือ ประยูร อุลุชาฎะ จบการศึกษาระดับปริญญาตรี คณะจิตรกรรมและประติมากรรม ผ่านช่วงชีวิตที่เป็นศิลปิน รับราชการ เป็นผู้ผลักดันโรงเรียนศิลปศึกษา หรือ วิทยาลัยช่างศิลป์ เป็นเลขาธิการมหาวิทยาลัยศิลปากร (ที่รุกเนื่องในการพระราชทานเพลิงศพ นายประยูร อุลุชาฎะ ศิลปินแห่งชาติ ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม กรุงเทพฯ 9 พฤษภาคม 2544, 2544, น.12) แม้ว่าในช่วงท้ายของการรับราชการจะได้รับความเดือดร้อนจากการจัดงานแสดงศิลปกรรมประจำปีจนต้องออกจากราชการ แต่ความสนใจที่มีต่อประวัติศาสตร์ศิลปะ การเขียนงานวิชาการ และการสำรวจ ก่อให้เกิดผลงานที่สำคัญในวงวิชาการจำนวนมาก ยกตัวอย่างเช่น ความงามของศิลปะไทย ศาสนาและศิลปะในสยามประเทศ ศิลปะลายรดน้ำ และที่สำคัญที่สุดผลงานเรื่อง ห้าเดือนกลางซากอิฐปูนที่อยุธยา ผลงานที่เกิดขึ้นจากความมานะบากบั่นในการสำรวจพื้นที่พระนครศรีอยุธยา ระหว่างเดือนพฤศจิกายน 2509 ถึงเดือนมีนาคม 2510 ได้กลายเป็นมรดกทางประวัติศาสตร์ ศิลปะ และโบราณคดีสำคัญเรื่องหนึ่งของไทย

เมื่อครั้งที่ น. ณ ปากน้ำ สำรวจศิลปกรรมอยุธยาห้าเดือนเต็ม เขาได้รับมอบหมายให้สำรวจโดยได้รับทุนสนับสนุนจากมูลนิธิเอเชีย (Asia Foundation) ตามโครงการของคณะกรรมการจัดงานอนุสรณ์อยุธยา 200 ปี โดยมีจุดมุ่งหมายจะนำภาพถ่าย ภาพคัดลอกจิตรกรรมฝาผนัง และการสำรวจไปร่วมจัดนิทรรศการ การสำรวจครั้งนั้นเกิดผลงานชิ้นสำคัญ คือ หนังสือ “ห้าเดือนกลางซากอิฐปูนที่อยุธยา” งานสำรวจอยุธยาที่สมบูรณ์ที่สุด ระหว่าง พ.ศ. 2509-2510 ทั้งนี้ เมื่อเวลาผ่านไปกว่า 50 ปี การกลับไปสำรวจร่องรอย การคงอยู่ของโบราณสถาน ทั้ง 17 แห่ง รวมถึงความเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นในพื้นที่ นอกจากจะเห็นความเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อมแล้ว ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดกับโบราณสถานผ่านการเปรียบเทียบข้อมูลที่ได้จากการสำรวจ ของ น. ณ ปากน้ำ ล้วนเป็นประโยชน์ในการมองภาพความเปลี่ยนแปลงความต่อเนื่องของทุ่งแก้วผ่านกาลเวลา และแนวโน้มความเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อมและโบราณสถานที่จะเกิดขึ้นในอนาคต ทั้งนี้ การศึกษาปัจจัยที่ส่งผลต่อความเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อมจะเป็นทุนในการประเมินสภาพโบราณสถานที่จะเกิดขึ้น การเก็บหลักฐาน ร่องรอย ณ ปัจจุบัน ยังคงกลายเป็นข้อมูลอันเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ศิลปะ โบราณคดี และประวัติศาสตร์ท้องถิ่นอยุธยา นำไปสู่การวางแผนบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมและโบราณสถานในอนาคต

1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษาความเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อม สภาพโบราณสถาน “ทุ่งแก้ว” พระนครศรีอยุธยา ผ่านหนังสือ “ห้าเดือนกลางซากอิฐปูนที่อยุธยา” ของ น. ณ ปากน้ำ ที่สำรวจไว้ ระหว่าง พ.ศ. 2509-2510 และแนวโน้มสิ่งแวดล้อมและโบราณสถาน “ทุ่งแก้ว” พระนครศรีอยุธยา

1.3 ขอบเขตของการวิจัย

การศึกษความเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อม สภาพโบราณสถาน “ทุ่งแก้ว” พระนครศรีอยุธยา ผ่านหนังสือ “ห้าเดือนกลางซากอิฐปูนที่อยุธยา” นับตั้งแต่การสำรวจของ น. ณ ปากน้ำ ระหว่าง พ.ศ. 2509-2510 จนเวลาล่วงผ่านกว่า 50 ปี การศึกษาวิจัยโดยการสำรวจโบราณสถาน ทั้ง 17 แห่ง ได้แก่ วัดเจ้าย่า วัดแจ้ง วัดชีวิต วัดป่าแดง วัดใหม่ วัดกุฎีทอง วัดโพธิ์ วัดนมดวน วัดโรงฆ้อง วัดอินทาราม วัดวิหารทอง วัดแม่นางปลื้ม วัดท่าโขลง วัดร้าง วัดกาฬิบ วัดเสด็จ วัดกลางคลองสระบัว วัดจั่ว วัดครุฑ วัดท่าแค วัดช้าง และวัดพริ้ว

1.4 สมมติฐานการวิจัย

นับตั้งแต่การสำรวจโบราณสถาน “ทุ่งแก้ว” ระหว่าง พ.ศ. 2509-2510 ผ่านหนังสือ “ห้าเดือนกลางซากอิฐปูนที่อยุธยา” ของ น. ณ ปากน้ำ ตลอดระยะเวลากว่า 50 ปี ส่งผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในพื้นที่ “ทุ่งแก้ว” พระนครศรีอยุธยา อันเป็นผลจากสภาพภูมิอากาศ น้ำท่วม การศึกษาผ่านหนังสือ “ห้าเดือนกลางซากอิฐปูนที่อยุธยา” ของ น. ณ ปากน้ำ

ทำให้เห็นความเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อม สภาพโบราณสถาน และแนวโน้มสิ่งแวดล้อมและโบราณสถาน “ทุ่งแก้ว” พระนครศรีอยุธยา

2. วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยทางประวัติศาสตร์ เน้นการใช้เอกสาร หลักฐานชั้นต้นทางประวัติศาสตร์ การสำรวจโบราณสถาน 17 แห่ง ได้แก่ วัดกลาง วัดเสถียร วัดขวิด วัดเจ้าย่า วัดป่าแดง วัดใหม่ วัดกุฎีทอง วัดโพธิ์ วัดวงษ์ฆ้อง วัดนมด้วน วัดอินทาราม วัดวิหารทอง วัดแม่นางปลื้ม วัดพรวัว วัดกาหลิบ วัดครุฑ และวัดท่าแค เพื่อศึกษาเปรียบเทียบความเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อมและโบราณสถาน “ทุ่งแก้ว” ที่ปรากฏใน หนังสือ “ห้าเดือนกลางซากอิฐปูนที่อยุธยา” ของ น. ณ ปากน้ำ ที่ทำการสำรวจไว้ ระหว่าง พ.ศ. 2509-2510 ผ่านเวลาที่ล่วงมากกว่า 50 ปี

3. สรุปผลการวิจัย

ผลการศึกษาวิจัย พบว่า “ทุ่งแก้ว” เป็นหนึ่งในทุ่งรอบเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยาที่มีความสำคัญมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา (สุจิตต์ วงศ์เทศ, 2561, น. 138) ทุ่งแก้ว-ทุ่งขวัญ แยกแนวทุ่งโดยมีคลองสระบัวกั้น ในที่นี้จะกล่าวถึง “ตำบลทุ่งแก้ว” หรือ “ทุ่งแก้ว” หรือ “เกาะทุ่งแก้ว” ทุ่งหลังบ้านคลองสระบัวฝั่งตะวันออก (เรื่องกรุงเก่า, 2561, น. 126) ซึ่งความสำคัญของทุ่งแก้วปรากฏความสำคัญ 2 ลักษณะ คือ (1) เป็นพื้นที่ตั้งค่ายของพม่าคราวสงครามเสียกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 2310 และ (2) เป็นพื้นที่ทางเศรษฐกิจอันเชื่อมโยงกับแนวคลองเมือง คลองสระบัวอันเป็นแนวเชื่อมไปสู่ตลาดหัวรอ ศูนย์กลางเศรษฐกิจที่กลายเป็นตลาดการค้าจากหัวเมืองเหนือที่สำคัญแห่งหนึ่งในสมัยกรุงศรีอยุธยา นอกจากนี้ ทุ่งแก้วยังมีโบราณสถานที่น่าสนใจ ยกตัวอย่างเช่น วัดแม่นางปลื้มที่เชื่อมโยงกับประวัติศาสตร์รัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช บริเวณทุ่งแก้วที่ตั้งอยู่ทางด้านเหนือกลายเป็นชุมชนที่ชาวพระนครศรีอยุธยาอาศัยอยู่มาอย่างต่อเนื่อง การตั้งอยู่บริเวณแนวคลองสำคัญทางด้านเหนือส่งผลให้มีการตั้งถิ่นฐานชุมชนอย่างหนาแน่นตามแนวคลองเมือง แนวคลองสระบัว เหล่านี้ได้กลายเป็นรากฐานทางเศรษฐกิจ แหล่งผลิตสินค้าที่ระบุไว้ในคำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม ยกตัวอย่างเช่น ตลาดวัดครุฑ ตลาดคลองผด้อย ตลาดโรงฆ้อง เป็นต้น (ประชุมคำให้การกรุงศรีอยุธยา รวม 3 เรื่อง, 2553, น. 229) อย่างไรก็ตามหากมองความทรงจำผ่านพื้นที่จะเห็นได้ว่า ความโดดเด่นของทุ่งแก้วเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์การเมือง การสงครามเป็นหลัก ดังเช่น กรณีรัฐประหารจนสังหารขุนวรระศาธิราชกับแม่อยู่หัวเมืองศรีสุตาจันท์บริเวณคลองบางปลาหมอ หรือคลองผด้อยแล้วตัดเศียรเสียบประจาน ณ วัดแจ้ง (ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 1, 2542, น. 228-229.) หรือกรณีพม่าล้อมกรุงที่ตั้งค่ายที่วัดแม่นางปลื้ม บริเวณด้านหน้าวัดก็กลายเป็นโคกพม่า (สุจิตต์ วงศ์เทศ, 2512, น. 138) อันเป็นนามที่เรียกขานมาจนถึงปัจจุบัน

ความต่อเนื่องในการตั้งถิ่นฐานในฐานะชุมชนที่มีความสำคัญมาแต่อดีตนั้น ส่งผลให้มีการก่อสร้างวัดเป็นจำนวนมาก ปรากฏโบราณสถานที่ระบุในแผนที่กรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 2469 บริเวณทุ่งแก้ว ได้แก่ วัดโบสถ์ วัดกลาง วัดแจ้ง วัดขวิด วัดเจ้าย่า วัดป่าแดง วัดใหม่ วัดกุฎีทอง วัดโพธิ์ วัดโรงฆ้อง วัดอินทาราม วัดวิหารทอง วัดท่าโหล่ง วัดแม่นางปลื้ม และวัดพรวัว เหล่านี้ได้กลายเป็นเพียงความทรงจำถึงแหล่งอาศัย พักถึงของผู้คนจนกระทั่งเสียกรุงศรีอยุธยาไปแล้ว การกลับมาอาศัยอยู่ในพื้นที่พระนครศรีอยุธยา ราษฎรก็เลือกที่จะกลับมาอาศัยอยู่ตามแนวคลองเมืองอันเป็นที่ตั้งของทุ่งแก้ว ด้วยเหตุเป็นพื้นที่ค้าขายหรือเอื้อต่อภาวะเศรษฐกิจปากท้อง ดังเช่นการบันทึกของมัง-บัตติสดี ปาลเลกัวซ์ ที่เข้ามาเยี่ยมสยามในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวว่ามีราษฎรเข้ามาตั้งถิ่นฐานตามแนวแม่น้ำลำคลองรอบเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา บริเวณรอบเกาะเมืองซึ่งกลายเป็นเมืองใหม่ มีเรือนอยู่สองแถว (มังเซญอร์ ปาลเลกัวซ์, 2549, น. 76) จนล่วงเข้าสู่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีการฟื้นกรุงเก่าตั้งสถานที่ราชการตามแนวแม่น้ำป่าสักเชื่อมสู่หัวรอ เหล่านี้ทำให้พระนครศรีอยุธยาเริ่มกลับมาคึกคักในฐานะเมืองรองที่กลายเป็นฐานทางเศรษฐกิจการค้า การเพาะปลูกข้าวอันเป็นพืชที่สร้างรายได้แก่ราชสำนักสยามในเวลานั้น

การปฏิรูปการปกครองส่วนภูมิภาคในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทำให้เกาะเมืองทางด้านตะวันออกได้รับการพัฒนาอย่างมาก การขยายตัวของชุมชนเมืองทำให้พื้นที่ทุ่งแก้วมีการอพยพของราษฎรเข้ามาตั้งถิ่นฐานกันมากขึ้นเนื่องจากสามารถเชื่อมโยงกับตลาดหัวรออันเป็นตลาดการค้าสำคัญของเมือง อุทยา ด้วยเหตุนี้ชุมชนที่มีราษฎรตั้งบ้านเรือนอยู่หนาแน่นบริเวณริมฝั่งแม่น้ำ ลำคลอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งริมคลองเมืองและคลองสระบัว (เกื้อกุล ยืนยอนันต์, 2539, น. 227) ประกอบกับการให้ความสำคัญกับการฟื้นฟูเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยาและพื้นที่โดยรอบทำให้โบราณสถานที่ถูกทิ้งร้างไปได้รับการบูรณะและฟื้นฟูอีกครั้งอย่างเป็นรูปธรรมจากการกำกับดูแลโดยกรมศิลปากร ตั้งแต่ พ.ศ. 2445 อย่างไรก็ตาม การอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐาน การพัฒนาทางเศรษฐกิจอย่างไรก็ตาม ทำให้การรุกรานพื้นที่โบราณสถาน การตั้งบ้านเรือนเบียดชิดโบราณสถานได้สร้างความเสียหายแก่โบราณสถาน ไม่นับการรื้อกำแพงเมือง รื้ออิฐตามโบราณสถานเพื่อนำอิฐไปสร้างพระนครแห่งใหม่ การประมูลชุดสมบัติ การรื้ออิฐไปขาย การขุดหาของเก่าตามวัดร้างได้ส่งผลเสียหายต่อโครงสร้างโบราณสถานอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

เมื่อมองสภาพความเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ทุ่งแก้ว จะเห็นได้ว่า ความต่อเนื่องจากการตั้งเป็นชุมชนตามแนวคลองเมือง คลองสระบัวที่เชื่อมโยงกับพื้นที่เศรษฐกิจทางด้านเหนือของเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยาที่มีความคึกคักเป็นพื้นที่ทางเศรษฐกิจ ชุมชน มีการสร้างวัดจำนวนมากในพื้นที่ที่ดำเนินมาอย่างต่อเนื่อง แม้ว่าจะหยุดชะงักไปคราวเสียกรุง แต่หลังจากนั้นราษฎรได้เริ่มเข้ามาตั้งถิ่นฐานกลายเป็นสภาพชุมชนที่กลับมามีชีวิตชีวากครั้ง โบราณสถานในพื้นที่จำนวนมากหลายแห่งยังมีพระจำพรรษา ส่วนที่กลายเป็นวัดร้างบ้างกลืนหายไปจากการกลายเป็นสภาพชุมชน ส่วนที่ยังหลงเหลือมีการบูรณะปฏิสังขรณ์ตามวาระที่ดำเนินโดยกรมศิลปากร อย่างไรก็ตาม ความทรงจำของทุ่งแก้วได้กลับมามีชีวิตชีวากครั้ง ผ่านผลงานสำรวจของ น. ณ ปากน้ำ หรือ ประยูร อุสุชาภูมัย เรื่อง ห้าเดือนกลางซากอิฐปูนที่อยุธยา

การสำรวจวัดร้างพื้นที่เกาะเมืองพระนครศรีอยุธยาและพื้นที่โดยรอบของ น. ณ ปากน้ำ ทำให้เห็นความเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อมและโบราณสถาน “ทุ่งแก้ว” จำนวน 17 แห่ง ได้แก่ วัดกลาง วัดเสด็จ วัดขวิด วัดเจ้าย่า วัดป่าแดง วัดใหม่ วัดกุฎีทอง วัดโพธิ์ วัดวงษ์ฆ้อง วัดนมดวน วัดอินทาราม วัดวิหารทอง วัดแมนางปลื้ม วัดพราวน วัดกาหลิบ วัดครุฑ และวัดท่าแค ทำให้เห็นถึงความทรุดพัง เสื่อมโทรม การรื้อทำลายเพื่อขุดสมบัติ หรือ รื้อนำอิฐไปขาย รวมไปถึงการรุกรานพื้นที่โบราณสถานผ่านความรุกรานและกายภาพของแม่น้ำลำคลองที่เปลี่ยนไป กอปรกับการขยายตัวของชุมชน ยกตัวอย่างเช่น วัดวิหารทอง ที่ น. ณ ปากน้ำ ได้บันทึกว่า พบซากอุโบสถ เสาแปดเหลี่ยม พระพุทธรูปหินทราย และองค์ปรางค์ (น. ณ ปากน้ำ, 2558, น. 165) หลังจากนั้นอีก 10 ปี น. ณ ปากน้ำ ได้ทำการสำรวจอีกครั้ง พบว่าเหลือเพียงปรางค์องค์เดียวเท่านั้น จากการสำรวจวัดวิหารทองโดยผู้ศึกษา พบว่า ปัจจุบันวัดวิหารทองยังคงหลงเหลือปรางค์เพียงองค์เดียวซึ่งแวดล้อมไปด้วยสิ่งปลูกสร้างของชาวบ้านและห้างหุ้นส่วนจำกัด อธิปัตย์ทัวร์ ซึ่งหากมองอย่างเป็นพัฒนาการของพื้นที่แล้ว จะเห็นว่า ทุ่งแก้วที่แม้ว่าจะมีการอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานชุมชน แต่ก็อยู่ตามแนวแม่น้ำลำคลอง ในส่วนพื้นที่ทุ่งราบอันเป็นพื้นที่วัดร้าง โบราณสถาน ก็เต็มไปด้วยหญ้าขึ้นรกปกคลุม ในขณะที่บริเวณทุ่งแก้วก็กลายเป็นหนึ่งในทุ่งรับน้ำทางฝั่งเหนือของเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา ด้วยเหตุนี้ โบราณสถานในพื้นที่จึงเสี่ยงต่อการกร่อนเซาะทำลายโดยลักษณะทางภูมิศาสตร์ที่เร่งให้โบราณสถานเสียหาย ทรุดพังโดยกาลเวลา

ผู้วิจัยได้ดำเนินการสำรวจสภาพโบราณสถาน “ทุ่งแก้ว” พระนครศรีอยุธยา ทั้ง 17 แห่ง ผลการสำรวจ พบว่า วัดที่มีพระจำพรรษา มีความเปลี่ยนแปลงจากการบูรณะ การใช้ประโยชน์จากพื้นที่ ทำให้มีการกลายสภาพของโครงสร้างโบราณสถาน บางส่วนได้ปรับปรุงให้สอดคล้องกับพุทธพาณิชย์เพื่อจูงใจให้พุทธศาสนิกชนเข้ามาทำบุญ โดยนำประวัติศาสตร์ความเป็นมามาต่อยอดให้เกิดความน่าสนใจ ยกตัวอย่างเช่น วัดครุฑาราม วัดแมนางปลื้ม เป็นต้น ส่วนที่เป็นวัดร้าง แม้ว่าการศิลปากรจะมีการดำเนินการบูรณะอย่างต่อเนื่อง แต่ด้วยสภาพพื้นที่ การปล่อยร้างทำให้เมื่อเวลาผ่านไปวัชพืชขึ้นปกคลุมหนาที่บดบังโบราณสถานและบริเวณโดยรอบส่งผลกระทบต่อความเสียหายต่อพื้นผิวโบราณสถานบางแห่งยังถูกชาวบ้านสร้างบ้านเรือนทับพื้นที่ ยกตัวอย่างเช่น วัดแร้ง ที่ถูกปรับสภาพพื้นผิวโบราณสถานเพื่อสร้างบ้านเรือน เหล่านี้เป็นสภาพที่เกิดขึ้นในเบื้องต้นที่พบเห็นได้ทั่วไป

ปัจจุบันความเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศกลายเป็นปัจจัยกระตุ้นที่ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อมเร่งให้เกิดความเสื่อมโทรมแก่โบราณสถาน นอกเหนือจากความเสื่อมโทรมอันเกิดจากฝีมือมนุษย์จากการรุกราน ทำลาย ซึ่งถือ

เป็นการกระทำที่ก่อให้เกิดความเสียหายหลัก การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ หรือ ภาวะโลกร้อน ส่งผลให้เกิดภาวะน้ำท่วมในพื้นที่พระนครศรีอยุธยา ซึ่งโดยลักษณะทางกายภาพแล้วพื้นที่มีลักษณะเป็นทุ่งราบน้ำท่วมถึง ภาวะน้ำท่วมในฤดูน้ำหลากที่เกิดขึ้นเป็นประจำทุกปี และนับวันจะทวีความรุนแรง ส่งผลต่อวิถีชีวิตผู้คน สภาพเศรษฐกิจในบริบทรวมสมัยอย่างนี้อาจหลีกเลี่ยงไม่ได้ จะเห็นได้ว่า ความรุนแรงจากภาวะน้ำท่วม ใน พ.ศ. 2554 ถือเป็นประสบการณ์ที่ส่งผลต่อวิถีชีวิต สภาพเศรษฐกิจอย่างรุนแรง เฉพาะพื้นที่เกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา เจ้าหน้าที่ต้องลงน้ำเพื่อนำกระสอบทรายลงไปอุดตามรอยที่ถูกแม่น้ำกัดเซาะที่มีแนวป้องกันกว่า 2 กิโลเมตร ตลอดแนวป้องกันน้ำท่วมมีเจ้าหน้าที่และคนงานของเทศบาลดูแลอย่างใกล้ชิดแล้วก็ตาม (สัมฤทธิ์ เจริญเจริญพรกุล, 2554, น. 30) ยังไม่นับรวมถึงวัดวาอาราม โบราณสถานที่ถูกน้ำท่วม ซึ่งเป็นระยะเวลานาน ด้วยลักษณะทางภูมิศาสตร์ กอปรกับภาวะน้ำท่วมที่นับวันจะทวีความรุนแรงอันเป็นผลจากความเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ ทำให้หลายภาคส่วนได้รับผลกระทบจากความเปลี่ยนแปลงนี้

ในอดีตภาวะน้ำท่วมถือเป็นสภาวะปกติที่ชาวพระนครศรีอยุธยาต้องเผชิญเป็นประจำทุกปี แต่เนื่องด้วยการปรับตัวให้เข้ากับสภาพพื้นที่ การตั้งบ้านเรือน การเดินทาง และการประกอบอาชีพสัมพันธ์กับสภาวะน้ำหลาก น้ำท่วม ทำให้ไม่ส่งผลกระทบต่อชีวิต หรือ มองว่าอุปสรรคในการดำเนินชีวิตเท่าใดนัก จนกระทั่งเกิดความเปลี่ยนแปลงในการดำเนินชีวิต การเดินทาง การปรับเปลี่ยนทางเศรษฐกิจกลายเป็นพื้นที่อุตสาหกรรม เพื่อป้องกันพื้นที่ทางเศรษฐกิจจึงมีการสร้างคันกันน้ำ ในขณะที่แม่น้ำลำคลองที่ถือเป็นเส้นทางไหลของน้ำที่เข้ามาแต่ครั้งอดีตเพื่อส่งน้ำออกไปยังปากแม่น้ำเจ้าพระยานั้นกลับตื้นเขิน ขาดการดูแลการขุดลอกแม่น้ำลำคลอง มีหนาเข้างังมีการก่อสร้างรูก้ำแม่น้ำลำคลอง ทำให้ภาวะน้ำท่วมรุนแรงยาวนานมากขึ้น ในส่วนของพื้นที่รับน้ำอย่างทุ่งแกว แม้ว่าจะมีความพยายามในการสร้างแนวป้องกันตามพื้นที่ชุมชน แต่ด้วยมวลน้ำมหาศาลจากที่จะป้องกันน้ำท่วมได้อย่างเต็มประสิทธิภาพ ดังจะเห็นได้ว่า ผลกระทบที่เกิดขึ้นกับพื้นที่ทุ่งแกว เป็นเพียงตัวอย่างที่เกิดขึ้นกับโบราณสถานที่อยู่รอบเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยาที่ได้รับผลกระทบจากน้ำท่วม ทั้งนี้ หากมองในแง่ของการปกป้องรักษาพื้นที่ไม่ให้เกิดน้ำท่วมนั้น ภาครัฐให้ความสำคัญกับการสร้างแนวป้องกันเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา อันเนื่องจากการเป็นศูนย์กลางเศรษฐกิจ การศึกษา และแก่นแกนของโบราณสถานหลักของชาติในฐานะมรดกโลกทางวัฒนธรรมไม่ได้รับความเสียหายหากเกิดภาวะน้ำท่วมขึ้น

ทุ่งแกว ในภาวะน้ำท่วมจึงเป็นความปกติที่เกิดขึ้นเป็นประจำทุกปี ความเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศเป็นเพียงปฏิกิริยาที่เร่งความเสียหาย ทรุดพังแก่โบราณสถาน ด้วยจำนวนโบราณสถานจำนวนมากในพื้นที่พระนครศรีอยุธยา ส่งผลต่อการเข้าไปดูแลของหน่วยงานภาครัฐอย่างกรมศิลปากร โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลังภาวะน้ำท่วม แม้ว่าจะมีการบูรณปฏิสังขรณ์ตามวาระที่ภาครัฐจัดสรรงบประมาณเพื่อดำเนินการ จะกลายเป็นความพยายามที่ภาครัฐต้องการดูแลโบราณสถานให้คงสภาพที่สมบูรณ์ที่สุด หากแต่สิ่งเร้าให้เกิดความเสียหายแก่โบราณสถาน สภาพแวดล้อม มีทั้งจากภัยธรรมชาติและฝีมือมนุษย์ ทำให้สภาพของโบราณสถาน “ทุ่งแกว” พระนครศรีอยุธยานับวันจะเปลี่ยนแปลงสภาพไปจากการเข้าไปดำเนินการ หรือ ใช้ประโยชน์ให้สอดคล้องกับวิถีชีวิต

การศึกษาความเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อม “ทุ่งแกว” พระนครศรีอยุธยา จากอดีตจึงอธิบายความมีชีวิตชีวาของผู้คนมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา ตัวตนของทุ่งแกวในพื้นที่ประวัติศาสตร์ และความผันแปรของพื้นที่ตามกาลเวลา จาการร้างภายหลังการเสียกรุงศรีอยุธยาสู่การเข้ามาตั้งถิ่นฐานของราษฎรอย่างต่อเนื่อง ส่งผลต่อการรูก้ำ รื้อทำลาย ความเสียหายสูญหายของโบราณสถานกลายเป็นชุมชนที่ผู้คนอาศัยอยู่ ทำมาหากินในพื้นที่ การอธิบายสภาพความเปลี่ยนแปลงจากหนังสือ “ห้าเดือนกลางซากอิฐปูนที่อยุธยา” ของ น. ณ ปากน้ำ เป็นเพียงประจักษ์พยานของความเปลี่ยนแปลง การรูก้ำ รื้อถอนโดยมนุษย์ ในขณะที่ภาพสะท้อนหนึ่งของผลงานเรื่องนี้ คือ ความมานะ บากบั่น ด้วยจิตวิญญาณของการอนุรักษ์ หรือ คงไว้ซึ่งความทรงจำต่อสถานที่ผ่านงานวิชาการที่ทรงคุณค่าเพื่อสืบไว้แก่รุ่นลูกหลาน ซึ่งไม่ได้หมายความว่าความทรงจำนั้นจะไม่เปลี่ยนแปลงไป หากแต่ความเปลี่ยนแปลงนั้นเปลี่ยนแปลงขึ้นอย่างต่อเนื่องจากผู้คนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ “ทุ่งแกว” พระนครศรีอยุธยา

4. อภิปรายผล

ความเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อม สภาพโบราณสถาน “ทุ่งแก้ว” ล้วนดำเนินไปตามกาลเวลา จากสมบูรณสู่ความเสื่อมโทรม การสำรวจโบราณสถาน “ทุ่งแก้ว” ระหว่าง พ.ศ. 2509-2510 ของ น. ณ ปากน้ำ พบว่า ชาวบ้านเข้าไปตั้งถิ่นฐานตามแนวคลองเมือง สำหรับแนวคลองสระบัวบางส่วนต้นเนินชันสูงชันไม่ได้ พื้นที่ส่วนใหญ่รกร้าง ส่วนที่เป็นวัดร้างจะเต็มไปด้วยต้นไม้ใหญ่ขึ้นหนาที่บ ส่วนวัดที่มีพระจำพรรษาดูสะอาดตา ยกตัวอย่างเช่น วัดกลาง วัดอินทาราม วัดครุฑ วัดแม่นางปลื้ม เป็นต้น อย่างไรก็ตาม น. ณ ปากน้ำ ได้ให้ความเห็นว่า การบูรณปฏิสังขรณ์โดยวัดอาจส่งผลต่อคุณค่าของโบราณสถานแบบรู้เท่าไม่ถึงการณ์ และยังแสดงถึงความกังวลในความเสื่อมโทรมเสียหายที่เกิดขึ้นกับโบราณสถานผ่านฝีมือมนุษย์ ยกตัวอย่างเช่น การรื้อเอาอิฐไปขาย หรือแม้กระทั่งการรื้อกำแพงโบราณสถานเพื่อตั้งบ้านเรือน

จากการสำรวจโดยผู้วิจัยพบว่า ชาวบ้านได้เข้าไปตั้งถิ่นฐานกระจายทั่วบริเวณทุ่งแก้ว กลายสภาพเป็นชุมชนที่มีความหนาแน่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งตามแนวคลองเมือง และบริเวณวัดวงษ์ วัดแม่นางปลื้ม ส่วนบริเวณรอบทุ่งแก้วได้ปรับเป็นถนนตามแนวทุ่งแก้วเลียบละแวกตลอดแนวเพื่อสะดวกในการเดินทางสัญจร สำหรับการสำรวจโบราณสถาน ปัจจุบันโบราณสถานที่ได้รับการบูรณะแล้ว ได้แก่ วัดกลาง วัดเสด็จ วัดขวิด วัดเจ้าย่า วัดป่าแดง วัดใหม่ วัดกุฎีทอง วัดโพธิ์ วัดวงษ์ วัดอินทาราม วัดวิหารทอง วัดแม่นางปลื้ม วัดครุฑ และวัดท่าแค ส่วนที่ไม่ปรากฏร่องรอยหลงเหลือ ได้แก่ วัดชลธิษ วัดกาฬิบาลี วัดนมดวน และ วัดพริ้ว โดยสภาพพื้นที่เปลี่ยนแปลงไปกลายเป็นชุมชนที่มีประชาชนเข้าไปอาศัยกระจัดกระจายทั่วพื้นที่ และทวีความหนาแน่นริมสองฝั่งถนนขึ้นอันเป็นบริเวณทางด้านเหนือของคลองเมืองซึ่งเชื่อมกับตลาดหัวรอได้อย่างไร้ที่ติ แนวโน้มสิ่งแวดล้อมและโบราณสถาน “ทุ่งแก้ว” จะทรุดโทรมไปตามกาลเวลาทั้งโดยธรรมชาติและฝีมือมนุษย์ ทว่าปัจจัยที่ส่งผลให้เกิดความเสื่อมโทรมอย่างต่อเนื่องเป็นผลจากภาวะน้ำท่วมที่เกิดขึ้นเป็นประจำทุกปี กอปรกับความเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศที่นับวันยิ่งทวีความรุนแรงได้เร่งความเสียหายแก่โบราณสถาน แม้ว่าภาครัฐจะให้ความสำคัญกับการดำเนินการพัฒนาเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยาตามโครงการสำรวจ ขุดแต่งและบูรณะโบราณสถานภายในเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยาและพื้นที่ใกล้เคียง แต่ด้วยจำนวนโบราณสถานและข้อจำกัดของหน่วยงานภาครัฐที่มีหน้าที่โดยตรง คือ กรมศิลปากร ทำให้การฟื้นฟู บูรณะ การบริหารจัดการไม่อาจครอบคลุมได้

อย่างไรก็ตาม ความพยายามของภาครัฐในการเข้าปฎิบัติ ดำเนินการฟื้นฟูสภาพโบราณสถานให้คงสภาพสมบูรณ์เท่าที่คงสภาพได้ ทั้งนี้ หากมีการบูรณาการอย่างเป็นระบบกับหน่วยงานต่าง ๆ ในพื้นที่เพื่อชะลอการทรุดโทรมของพื้นที่จากการปล่อยทิ้งร้าง หรือ จากสภาวะน้ำท่วมที่เกิดขึ้นเป็นประจำทุกปี ซึ่งการบริหารจัดการนั้นจะต้องดำเนินการอย่างเป็นระบบทั้งในส่วนของการบูรณะปฏิสังขรณ์ การฟื้นฟูพื้นที่ภายหลังน้ำท่วม การบริหารจัดการน้ำ การกำหนดมาตรการทางกฎหมายในการดำเนินการอย่างเข้มข้น รวมไปถึงการสร้างความร่วมมือกับสถานศึกษาสร้างความตระหนักถึงคุณค่าการอยู่ร่วมกันในพื้นที่ประวัติศาสตร์อย่างสอดคล้องทั้งกับสิ่งที่เป็มรดกของอดีตกับชีวิตของผู้คนที่ต้องดำเนินต่อไปสู่ออนาคต

5. ข้อเสนอแนะ

ความเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อมและโบราณสถาน “ทุ่งแก้ว” อยู่ภายใต้บริบทการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศนับตั้งแต่ น. ณ ปากน้ำทำการสำรวจโบราณสถาน “ทุ่งแก้ว” ราว 50 กว่าปีที่ผ่านมา พระนครศรีอยุธยาได้ประสบภาวะน้ำท่วมมาโดยตลอด ภาวะน้ำท่วมขังในฤดูน้ำหลาก สร้างความเสียหายแก่สิ่งแวดล้อม ทรัพย์สิน สิ่งปลูกสร้าง และโบราณสถาน นำมาซึ่งความทรุดโทรมแก่พื้นที่ นอกเหนือจากความเสื่อมโทรมโดยกาลเวลา ผลจากการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศที่ส่งผลให้เกิดความรุนแรงของภาวะน้ำท่วม และการบริหารจัดการน้ำถูกกล่าวถึงบ่อยครั้ง เนื่องด้วยภาวะน้ำท่วมส่งผลกระทบเป็นวงกว้างต่อเศรษฐกิจ และสังคม เกิดขึ้นเป็นประจำทุกปี ทั้งนี้ ควรมองภาพรวมในการบริหารจัดการพื้นที่และโบราณสถาน ได้แก่ การบริหารจัดการน้ำท่วม และการบริหารจัดการโบราณสถานอย่างเป็นระบบ สอดประสานกับหน่วยงานภาครัฐและเอกชนเพื่อการทำงานอย่างมีประสิทธิภาพโดยมีจุดหมายเพื่อการอนุรักษ์ คงสภาพพื้นที่ให้มีทัศนียภาพที่ชวนมอง สร้างภาพลักษณ์เมืองมรดกโลกที่ทรงคุณค่าบนพื้นฐานของความเข้าใจของประชาชนในพื้นที่

6. เอกสารอ้างอิง

ที่ร่อกเนื่องในการพระราชทานเพลิงศพ นายประยูร อุรุชาภูะ ศิลปินแห่งชาติ ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม กรุงเทพฯ
9 พฤษภาคม 2544. (2544). (ม.ป.ท.)

น. ณ ปากน้ำ. (2558). หัวเดือนกลางซากอิฐปูนที่อยุธยา. (พิมพ์ครั้งที่ 4). เมืองโบราณ.

ประชุมคำให้การกรุงศรีอยุธยา รวม 3 เรื่อง. (2553). แสงดาว.

ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 1. (2542). กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.

มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ สาขาวิชาประวัติศาสตร์. (2539).

ประวัติศาสตร์กรุงศรีอยุธยา: เรื่องในมหามงคลวารกาญจนาภิเษก พุทธศักราช 2539. พร้อมมิตรการพิมพ์.

มงเซญอร์ ปาลเลกัวซ์. (2549). เล่าเรื่องกรุงสยาม. (สันต์ ท. โกมลบุตร, ผู้แปล). ศรีปัญญา.

เรื่องกรุงเก่า. (พิมพ์ครั้งที่ 2). (2561). กรมศิลปากร.

สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2561). อยุธยามาจากไหน? เรือนแก้วการพิมพ์.

สัมฤทธิ์ เจียมเจริญพรกุล. (2554). บันทึกภาพมหาอุทกภัย 2554. (ม.ป.ท.)